

‘FOR AT KUNNE FORBEDRE VOR FORTVIVLEDE STILLING’:

Historien om den første socialistiske kvindeforening i Danmark

Af Henning Grelle

Da arbejderbevægelsen begyndte at samle sig i Danmark i slutningen af det 19. århundrede, begyndte også kvinderne at kræve rettigheder – i samfundet såvel som i den socialistiske bevægelse. Dette er historien om den første socialistiske kvindeforening i Danmark, som fungerede fra 1873 til 1882.

Tre uger efter overtagelsen af redaktørstolen på Social-Demokraten skrev Louis Pio på forsiden af avisen den 13. august 1875 en tak til kvinderne i *Den frie kvindelige Forening* for deres loyale indsats under hans 2 ½ år lange fængselsophold og for deres kamp for kvindens ret:

“Fra min side som formand for Centralbestyrelsen skal der blive gjort alt muligt for i den nærmeste fremtid at skaffe borgerinderne lejlighed til at deltage i de diskussioner, som kan arrangeres om denne sag, ligesom det skal være min bestræbelse at sætte deres ligeberettigelse igennem på alle punkter af vor foreningsorganisation.”¹

Det var store ord fra formanden, men han havde også brug for kvindernes hjælp til at løse et af de eksistentielle spørgsmål på arbejderpartiets dagsorden,

nemlig tilvejebringelsen af midler til en forsamlingsbygning for de københavnske arbejdere. Denne skulle ikke kun bygges til mændene, men også til kvinderne, “da agitationen for kvindernes frigørelse først vil kunne få sin betydning, når den kan understøttes ved foredrag og møder i smukke og rummelige lokaler,” skrev Louis Pio.

Louis Pios forslag om en mere fremtrædende plads til de aktive kvinder i partiet var ikke tomme ord, og han gav sig straks til at skrive i partiavisen om vigtigheden af kvindernes frigørelse.

I hans første store artikel efter løsladelsen fra den 28. juli var pointen, at kvindernes undertrykkelse ikke var en følge af mandens åndelige overlegenhed, men kun af hans fysiske. Den dag ville komme, hvor den rå kraft ikke længere var sejrherre i kampen for tilværelsen, og til den tid ville det snart vise sig, at kvinden lige så hyppigt fortjente at være mandens hoved, som manden kvindens.

I en følgende artikel den 30. juli beskæftigede Pio sig med kvindernes vilkår på arbejdsmarkedet. Efter hans opfattelse var det på tide, at mændene accepterede kvinder inden for håndværk og industri. Forsøg fra mændenes side på at forhindre kvinders indtrængen af frygt for konkurrence var det dumme at gøre:

“Det bedste middel til at forhindre den kvindelige konkurrence er at arbejde med al kraft på, at der aldeles ingen forskel bliver på mandens og kvindens arbejds løn for samme arbejde.”

Ligeløn og kvindens frigørelse var i sommeren 1875 nye toner for kvinderne i arbejderbevægelsen. Der var lagt op til et markant brud med fortidens aktiviteter med en plan for fremtiden.

Fra kvindesektion til kvindeforening

Krav om kvinderettigheder og ligestilling var sjældent forekommende i arbejderbevægelsens gennembrudsår. At Louis Pios 19-årige kæreste, Augusta Jørgensen, i sommeren 1872 turnerede rundt i København og i Skåne med foredraget “Kvindesagen socialt betragtet” var noget af et særsyn. I flere historiske fremstillinger omtales hun som den første formand for *Den kvindelige Sektion af Internationale*, stiftet den 13. august 1872.²

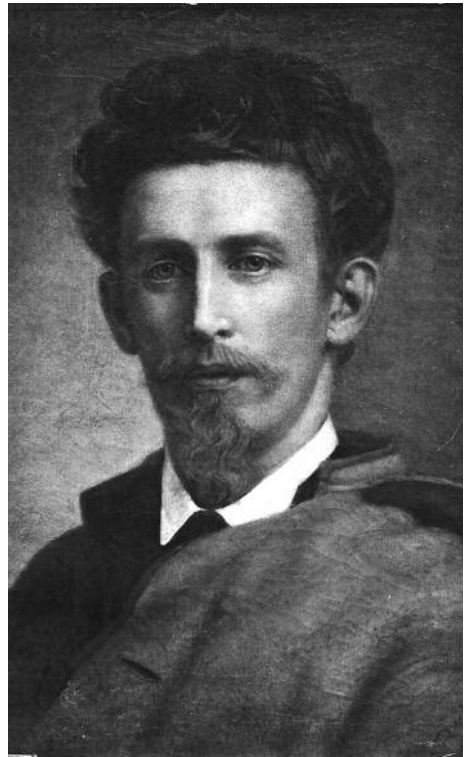
Kvindesektionens formål harmonerede imidlertid ikke med Augusta Jørgensens langt mere radikale tanker om kvindesagen. Den 14. august 1872 skrev hun til Karl Marx og fortalte, at hun ville oprette en forening til emancipationens og socialismens fremme og bad ham om at sende hende oplys-

ninger om lignende foreninger i England og Amerika. Augusta Jørgensens henvendelse skete på opfordring af Louis Pio, og det viser, at de to i fællesskab havde klare kvindepolitiske mål for en dansk kvindesektion.³

Initiativet til oprettelsen af en kvindesektion blev fremsat af Louis Pio efter en diskussion i Internationales bestyrelse den 28. april 1872, hvor spørgsmålet til dagsordenen lød: "Kan der i øjeblikket gøres noget for at forbedre kvindens stilling." Kvinderne skulle efter Pios opfattelse selv være med til at drøfte rettigheder inden for sociale og politiske emner.⁴

Men det kom ikke til at ske. Begivenhederne på Nørre Fæled den 5. maj og fængslingen af Louis Pio, Harald Brix og Paul Geleff satte en helt ny dagsorden for den unge arbejderbevægelse og for, hvad der skulle være formålet med kvindesektionens oprettelse. Ifølge aviserne var stiftelsesmødet for Den kvindelige Sektion af Internationale den 13. august 1872 det rene kaos, men det lykkedes at få ro og få skabt enighed om sektionens formål. Ingen talte nu om kvinderettigheder, men om at vise taknemmelighed til de fængslede ledere. Forslag om alt fra at leje lejligheder til lederne, når de blev løsladt, til at holde en stor fest ved frigivelsen var på tale, men kvinderne sluttede i enighed op om, at de tre ledere dagligt skulle forsynes med et varmt måltid mad under varetægtsfængslingen. Borgerinde Hansen blev valgt til formand og en komité på 21 kvinder skulle stå for den daglige servering.⁵

Den kvindelige sektion af Internationale fik et års levetid og blev opløst sammen med Internationales faglige sektioner den 31. august 1873 som et resultat af justitsministerens forbud mod Internationale i Danmark. Kvindesektionens resultater var ikke imponerende. Borgerinderne var blevet nægtet stemmeret ved sektionsformandsmøderne på baggrund af en debat, der konkluderede, at kvinder var for umodne til at diskutere politik. Det faldt sammen med en vedtagelse om, at kvinderne skulle udelukkes fra diskussioner om sociale og politiske emner. Begge beslutninger var i strid med Internationales love og ikke mindst mod Louis Pios henstilling om, at kvinderne selv skulle udtrykke deres meninger i såvel politiske som sociale diskussioner.⁶

Louis Pio, (1841-1894). Han satte kvinders ligeberettigelse på dagsordenen fra 1872. Der skulle to køn til at gennemføre socialismen. Mændene kunne ikke gøre det alene.

Louis Pios fødselsdagsgave 1874 fra Den frie kvindelige Forening. Sølvpokalen er prydet med tre engle med hver deres symbol: En hyldest til arbejdet (hammer), kunsten (pensel) og videnskaben (passer).

Den frie kvindelige Forening

Samme dag, som det var slut for Internationale i Danmark, oprettede kvinderne den 31. august 1873 en ny forening, der fik navnet *Den frie kvindelige Forening*. Der var tale om både kontinuitet og fornyelse i forhold til den nedlagte kvindesektion. Ledelsen var den samme, og formålet var gennem frivillige bidrag at samle penge ind til de fængslede ledere. Det var nemlig slut med at bringe mad til de indsatte, som efter Højesterets dom blev bragt til det lukkede statsfængsel i Vridsløselille. Kontakt med de indsatte var umulig de følgende 15 måneder.

Fornyelsen blev understreget af, at foreningen også skulle virke for at forbedre kvindens stilling i samfundet og understøtte foreningens medlemmer under sygdom og anden form for uheld.

Denne nye opgave skyldtes ikke mindst de aktuelle fagforeningsdannelser, der fulgte i kølvandet på Internationales opløsning. Nye fagforeninger betød også flere strejker, og kvinderne måtte også her melde sig som bidragsydere og indsamlere. I december 1873 gik foreningen så langt som direkte at anbefale,

at arbejdende kvinder samlede sig i fagsektioner for ad den vej forbedre deres slette arbejdsvilkår.

Selv om opfordringen ikke gav resultat, førte den til en splittelse af foreningen. Tilhængere af foreningen som en ren velgørenhedsforening til fordel for de fængslede ledere stiftede *Den nye Kvindeforening*, mens tilhængerne af et bredere spektrum af opgaver blev stående i Den frie kvindelige Forening.

Sidstnævnte fortsatte også med at indsamle bidrag til de tre fængslede og i foråret 1874 samledes tropperne igen.⁷

Den social-kvindelige Forening

Den store fagforeningsvækst i begyndelsen af 1874, hvor hele 20 fagforeninger så dagens lys, vedblev med at skabe rumlerier inden for Den frie kvindelige Forening. Halvdelen af de nye fagforeninger havde ikke været med i Internationale, og bortset fra indsamling til strejker bevægede foreningen sig ikke ind på faglige områder. Det var formentlig årsagen til, at der i december 1874 blev dannet en ny kvindeforening med navnet *Den social-kvindelige Forening*. Den havde til formål at samle de forskellige kvindelige arbejdere i faglige foreninger, lig mændenes, og dermed på fyldestgørende måde gennemføre emancipationsideen.

Formålet var ambitiøst og et udmærket supplement til Den frie kvindelige Forenings opgaver, men store resultater opnåede den nye forening langt fra. Den forsøgte sig blandt syersker og kvindelige tobaksarbejdere, men den tog ikke noget klart standpunkt i debatten om, hvorvidt kvinderne skulle gå sammen i mændenes fagforeninger eller oprette selvstændige foreninger.

I efteråret 1875 syntes foreningen at bevæge sig i retning af etablering af en sygekasse, men i december ophørte dens virksomhed. I det hele taget var foreningen nærmest anonym. Foreningen annoncerede sine møder i Social-Demokraten, men omtale af foreningens aktiviteter nåede ikke frem til avisens spalter. Forkvinden, Lea Henriksen, en 37-årig skrædderhustru, fortsatte ikke sit virke i Den frie kvindelige Forening.⁸

Sølvpokal og penge til lederne

Mens Den social-kvindelige Forening kæmpede for sin eksistens, skruede Den frie kvindelige Forening op for sin virksomhed med møder, basarer, baller og indsamlingsfester primært til fordel for de fængslede ledere. Særlig deres fødselsdage blev dyrket og navnlig Louis Pios den 14. december. I 1874 var Louis Pios fødselsdag genstand for store fester såvel i hovedstaden som i provinsen. Den frie kvindelige Forening holdt sin egen fest, men i modsætning til tidligere

nævnte Social-Demokraten ikke noget om gaven til fødselaren. Først den 25. december kunne avisen Dags-Telegraf afsløre, at kvindernes gave var en fornem sølvpokal, og at afleveringen af gaven i Vridsløselille ikke var gået helt som forventet. Under overskriften "En Sølvpokal til Louis Pio" skrev avisen:

"Den såkaldte "Frie kvindelige Forening" her i byen havde fundet på at anvende sine opsparede midler til en sølvpokal, som den tilstillede fængselsinspektør i Vridsløselille Straffeanstalt, for at den kunne blive leveret Pio i anledning af hans fødselsdag. Efter hvad vi har erfaret, er pokalen straks blevet tilbagesendt til giverinderne."

Meddelelsen blev den 30. december skarpt tilbagevist af Social-Demokraten, der kaldte den for usand:

"Dags-Telegraf er atter løbet med limstangen. Forleden dag meddelte den med synlig glæde, at en af del kvinder heri byen til Louis Pio sendt sølvpokal straks er blevet returneret til giverinderne. Uden at ville indlade os nærmere om sagens enkeltheder, skal vi dog meddele "Dags-Telegraf, at dens meddelelse her som så ofte, hvor det gælder arbejderne og deres talsmænd, er usandhed; den Pio tilstillede gave er ikke bleven tilbagesendt."

De to avisers forskellige opfattelser vakte uro blandt kvinderne. Dagen efter, den 31. december, måtte Social-Demokraten give en mere præcis forklaring:

"Da flere synes at have misforstået os i går med hensyn til den pokal, der er skænket Pio, skal vi oplyse, at vedkommende pokal ikke er blevet tilbageleveret, idet fængselsinspektøren har nægtet Pio tilladelsen til at modtage den; det forholder sig altså rigtigt, hvad vi har meddelt, at den ikke er blevet tilbagesendt, idet giverne slet ikke har kunnet få lejlighed til at aflevere den."

Den 4. januar 1875 holdt Den frie kvindelige Forening møde om sagen, men *Social-Demokraten* bragte ingen oplysninger fra mødet, og fakta om sagen blev herefter mørklagt. Der blev aldrig tale om nogen officiel overdragelse af sølvpokalen til Louis Pio efter løsladelsen fra fængslet på Kongens fødselsdag den 8. april 1875.

I sin mørke celle har Pio altså ikke kunnet beundre sin fødselsdagsgave. Men han har fået den udleveret efter løsladelsen, og uanset hvordan eller hvornår han fik sin fødselsdagsgave, så rejste den med ham til Amerika i 1877, men kom til Danmark igen med hans datter Sylvia Pio, som blev gift i 1903 med greven på Knuthenborg gods. Efter at sølvpokalen har befundet sig på

Knuthenborg gods i mere end hundrede år, kan denne nu ses på Arbejdermuseet i København, som et eksempel på den hyldest, kvinderne i foreningen viste Louis Pio.⁹

Louis Pio, Harald Brix og Paul Geleff glemte heller ikke foreningens loyalitet og opbakning. Den 16. april modtog foreningen takkebrev fra de tre ledere, og den 19. maj modtog foreningen et brev fra Pio, som foreningen håbede, at medlemmerne ville møde frem for at høre. Indholdet blev ikke formidlet gennem Social-Demokraten, men måske var det en tak for den fornemme sølvpokal.

Ved den store grundlovsfest ved Den slesvigske Sten i Dyrehaven den 5. juni var de tre ledere til stede, men kun Geleff var i stand til at holde en tale. Her modtog de tre hver en pung med 1.000 kr. indsamlet fra hele landet gennem en særlig komité. Den frie kvindelige Forening gav sit eget bidrag, og indsamlingsregnskabet offentliggjort i Social-Demokraten den 8. juni viste et beløb på 847,75 kr., som kassereren og forkvinden Cathrine Marie Clausen kunne meddele, at de tre ledere havde modtaget.¹⁰

Selv om foreningens formål var delvis indfriet, fortsatte foreningen sine indsamlingsaktiviteter. På Louis Pios 34-års fødselsdag modtog han et fornemt bogskab og kort forinden havde foreningen bidraget med 400 kroner til opførelsen af en forsamlingsbygning til hovedstadens arbejdere.

Den frie kvindelige Forening havde vundet respekt for sin effektivitet og evne til at organisere indsamlinger, men det betød ikke i sig selv et gennembrud for kvinders rettigheder i bevægelsen.

Baronessen og socialismen

Louis Pios omtalte artikler i sommeren 1875 om kvindens frigørelse, og hans tak og formulering af opgaver til Den frie kvindelige Forening, kom på kort tid til at give kvinderne et mere solidt grundlag i arbejderbevægelsen. Men Louis Pio kom også til at udfordre den bevægelse, han selv havde bygget op. Der var bred enighed om, at kvinderne fortsat skulle være hovedkraft i indsamlingen af bidrag til bevægelsens mange aktiviteter, men begejstringen var behersket overfor det ønske, Pio allerede i 1872 havde fremsat om at integrere kvinderne i bevægelsen og partiets beslutningsprocesser. Især de menige medlemmer i fagbevægelsen var skeptiske og nogle talte direkte imod. Alligevel fortsatte Pio med at bearbejde de negative holdninger hos mændene til kvindernes begejstring. På et stort kvindemøde i december 1875 udtalte han, at kvinderne skulle have stemmeret til Rigsdagen og til kommunerne. I sidste instans handlede det for ham om socialismen. Mændene kunne ikke opnå målet alene. Der skulle to køn til at gennemføre socialismen.¹¹ En af dem, der

bed mærke i Pios bestræbelser, var Jaquette Liljencrantz, en ung svensk oprørske baronesse, som ved en tilfældighed blev gjort bekendt med den danske arbejderleders ideer og siden kom til at indtræde i Den frie kvindelige Forening.

Jaquette Liljencrantz, født 1845, tilhørte den svenske højadel. Som 13-årig gjorde hun oprør mod hjemmets religiøse pietisme, og overladt til sine brøders varetægt ved faderens død flygtede hun i 1869 til Stockholm og derfra videre til København.

I den danske hovedstad indlogerede hun sig i Nyhavn på et pensionat, der var populært blandt svenske og norske rejsende. Her indledte hun i hemmelighed et forhold til den unge norske Anton Gjerding, der var ud af en rig familie og skulle læse medicin i København. Uheldigvis blev Jaquette gravid, og Anton nægtede at vedkende sig faderskabet, hvorfor hun forlod København i januar 1873 og rejste med værten af pensionatet til Sydfrankrig. På hjemrejsen i april fødte hun en søn i tyske Heidelberg.

Ved fødslen havde hun besluttet sig for at sætte barnet i pleje, og i maj forlod hun "lille Anton" for at komme til hægterne i tyske kurbyer. Blot et par måneder efter modtog hun meddelelse om barnets død, hvilket slog hende ud og forværrede hendes i forvejen skrøbelige tilstand.

I maj 1874 rejste hun til Oslo for at opsøge Anton Gjerding. Da det ikke førte til noget, indledte hun en offentlig krig på ord mod hele familien Gjerding. Hun drog på foredragsturné og fortalte på baggrund af egne erfaringer om ugifte kvinders og uægte børns fortvivlende retsstilling og mænds manglende ansvar og økonomiske forpligtelse. Her kom hun i forbindelse med forkæmpere for kvindesagen og sammen med den ugifte kvindes manglende rettigheder blev det indledningen til et livslangt engagement.¹²

På en turné i den svenske by Uppsala traf hun redaktøren af en af byens mindst borgerlige aviser, der havde mødt Louis Pio i København og efterfølgende havde sendt ham nogle eksemplarer af Social-Demokraten. Redaktøren mente, at indholdet nok kunne interessere Jaquette og tilbød, at hun kunne låne dem. I sine utrykte erindringer skriver hun:

"Her fandt jeg endelig hvad jeg så længe forgæves havde søgt; en bestemt opposition mod det rådne, bornerte bestående samfund, som jeg hadede og afskyede så hjerteligt: her så jeg på hver spalte et glødende forsvar for de undertrykte og forurettede i samfundet. Især var det én artikel om kvindesagen, som greb mig. Den mand, som ledede dette blad, den mand, der talte således de fortryktes sag, han måtte være en ny Messias. Jeg ville rejse til København, tale med ham, og hvis, som jeg antog, han forlangte kvindens ubetingede ligeberettigelse med manden, så ville jeg indtræde i socialisternes rækker."¹³

Ankommet til København i november 1875 gik hun direkte til Ravnsborggade, hvor Social-Demokraten havde kontor. Her traf hun Anton Mundberg og Paul Geleff, men som hun skrev i sine erindringer var kontrasten stor til den tredje person, "som ved min indtrædelse rejste sig og bukkede elegant og gentlemanlike. Det var ham. Den første danske socialistiske agitator. Arbejdernes gud. Storborgernes skræk. Manden med den stolte helteskikkelse, det varmtfølende hjerte, men det alt for letbevægelige sind, Louis Pio."¹⁴

Jaquette Liljencrantz var ikke kun begejstret for Pios ideer, men så sandelig også for hans person. "Jeg svimlede næsten ved tanken på en sådan lykke. Jeg havde lidt så meget ikke blot personligt, men også ved at høre om andre kvinders lidelser."¹⁵

Med fast ophold i København indledte Jaquette Liljencrantz en omfattende skribentvirksomhed, der omfattede pjecen "Den ugifte kvindes juridiske stilling", 1876. Hun glemte heller ikke Anton Gjerding med pjecen "Stud. Med. Anton Gjerdings forhold til Baronesse Liljencrantz, fremstillet af hende selv", 1877. I Social-Demokraten begyndte hun at skrive artikler og notitser om kvinders situation i Europa under mærket "Medea", en hævnende furie i den græske tragedie. Hun var dog ikke sen til også at notere sig, hvor der var små fremskridt for kvindesagen.

Hun begyndte også at deltage i hjemlige møder i Den frie kvindelige Forening, men der gik nogen tid, før hun gjorde sig bemærket i den sammenhæng.

Formandsskifte i Den frie kvindelige Forening

I begyndelsen af februar 1876 varslede Den frie kvindelige Forening, at den valgte bestyrelse ville ophøre med at fungere. Det kom som en stor overraskelse, da forkvinden Marie Cathrine Clausen 11. februar ville trække sig fra alle poster, herunder fra kassererposten, som hun havde bestridt siden 1874.¹⁶ Madam Clausen, som hun altid hed i referater, var i slutningen af 50erne, og i sin afskedstale sagde hun, at der skulle gøres plads til nye kræfter, og at foreningen skulle have en ny stærk forkvinde. Der var heller ikke tvivl om, at foreningen skulle revurdere sin formålsparagraf. Efter mødet med Louis Pio

Jacquette Liljencrantz, (1845-1920). Hun var aktiv for kvindesagen og kampen for socialismen fra 1875-1884. Herefter var hendes rolle i arbejderbevægelsen formentlig udspillet.

den 3. december 1875, hvor han havde talt om kvinderettigheder og kvindevalgret, var der blevet fremlagt udkast til nye love med andre opgaver og aktiviteter end blot indsamling.

Ny forkvinde blev A. Christiansen, viceforkvinde E. Petersen og kasserer R. Christensen. Ingen af de tre havde været synderlig fremtrædende i foreningen, og ingen af dem udtalte sig i anledning af deres valg. Madam Clausen blev udnævnt til æresmedlem.¹⁷

Den nye ledelse levede ikke op til Louis Pios forventninger. Den 15. marts sendte han centralbestyrelsens sekretær E. W. Klein i byen for at overtale kvinderne til at tænke nyt. Klein, der var en udmærket taler, opfordrede indledningsvis kvinderne til at agitere for dannelsen af kvindelige fagforeninger, selv om han straks erkendte, at det var forbundet med store vanskeligheder, som han ikke uddybede. Han foreslog også kvinderne at danne et landsdækkende kvindeforbund for at sikre bedre koordination af de forskellige kvindeforeninger i landet. Der var i tidens løb dannet frie kvindelige foreninger i bl.a. Helsingør, Horsens, Odense og Århus, men oplysningerne om deres aktiviteter var mangelfulde, og den københavnske forening omtalte aldrig kontakt eller relationer til disse.

Kleins idé vakte begejstring i Den frie kvindelige Forening, og en komité med Madam Clausen, som igen meldte sig aktiv, og Jaquette Liljencrantz blev valgt til at forhandle med Louis Pio.¹⁸

Medlem af Centralbestyrelsen

Social-Demokraten melder ikke noget om forhandlinger med Louis Pio, men han indfriele i stedet sit løfte om, at kvindernes stemme skulle høres og være medbestemmende i magtens centrum, Centralbestyrelsen for de frie Fagforeninger.

På et møde den 5. april 1876 i Den frie kvindelige Forening holdt Jaquette Liljencrantz foredrag om Centralbestyrelsens opgaver og anbefalede, at foreningen sluttede sig til den og fik sæde i den. I Centralbestyrelsen, sagde hun, "behandledes alle spørgsmål vedr. arbejdersagen, altså også spørgsmålet om kvindeemancipationen, der aktuelt var på dagsordenen."¹⁹

Madam Clausen var den første til varmt at anbefale tilslutning, og E.W. Klein, der igen var til stede som repræsentant for Centralbestyrelsen, opfordrede foreningen til at vælge en ny bestyrelse. Herefter blev Liljencrantz enstemmigt valgt som foreningens repræsentant i Centralbestyrelsen og som ny forkvinde for foreningen. Til viceformand valgtes B. Andreasen. Madam Clausen stillede ikke op, men bibeholdt stor indflydelse i foreningen. På foreningens møde den 5. maj kunne madam Clausen således meddele, at for-

eningens repræsentation i Centralbestyrelsen var faldet på plads og godkendt, og at det var Louis Pios store fortjeneste.²⁰

Bare 14 dage efter kunne foreningen glæde sig over, at medlemstallet var vokset, og at foreningen nu kunne besætte endnu en plads i Centralbestyrelsen, som tilfaldt madam Clausen.

Rød kvindefane i grundlovsdemonstrationen

Den frie kvindelige Forenings nye landvindinger måtte naturligvis fejres og synliggøres. På et møde i foreningen den 26. april 1876 stillede Jaquette Liljencrantz forslag om anskaffelsen af en rød fane, der skulle være kvindernes samlingsmærke ved grundlovsdemonstrationen den 5. juni.²¹ Ruten var perfekt til at vise sig frem. Demonstrationen gik gennem byen ud til Københavns havn, hvor et skib sejlede deltagerne til Klampenborg og derefter march med faner i spidsen ud til Den slesvigske Sten i Dyrehaven. I stedet at gå sammen med mændenes faner, som det var kutyme, skulle kvinderne nu samles om deres egen fane, som et synligt bevis på, at de deltog på lige fod med mændene.

Kvinderne gjorde dog i første omgang regning uden vært. På Centralbestyrelsens møde den 4. maj rettede smed Thomsen fra Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening i København en forespørgsel, der lød:

“Er det formålstjenligt, at Den frie kvindelige Forening mødte til grundlovsfesten den 5. juni med sin fane, evt. marcherende i spidsen for toget, da der er rettet mange forespørgsler til bestyrelsen om denne sag?”

Liljencrantz var den første der tog ordet og udtrykte sin forbavselse over, at spørgsmålet kunne gøres til en sag. “Vi har samme ret som mændene,” sagde hun og mindede om, at kvindernes forening var anerkendt af arbejderbevægelsens øverste bestyrelse. Louis Pio bakkede hende op og henviste til foreningens store betydning for byggesagen og agitationen for arbejdersagen. Det gav dem samme ret som mændene, sluttede han. Paul Geleff henviste til, at placeringen af de enkelte foreningers faner i demonstrationstoget skete ved lodtrækning, og E.W. Klein supplerede kvindernes ønske om en egen fane med, at langt fra alle kvinder havde pårørende til at deltage under mændenes faner.

Smed Thomsen havde nok forventet mere gehør for smedeforeningens synspunkt, men han skyndte sig at understrege, at det ikke var ham personligt, der rejste spørgsmålet. Han var blot budbringer for en række medlemmer i fagforeningen, der havde ønsket at høre Centralbestyrelsens mening om

sagen, hvad han klart og utvetydigt fik. Det førte til vedtagelsen af følgende resolution:

“Centralbestyrelsen opfordrer medlemmer af fagforeningerne om at virke for en kraftig tilslutning af deres kvindelige pårørende til Den kvindelige Forenings fane på grundlovsdagen”²²

Den løsning vakte langt fra tilfredshed hos smedene. Den 8. maj førtes en livlig debat i fagforeningen både for og imod kvindernes deltagelse i grundlovstoget med egen fane. Den affødte følgende protestresolution;

“De her forsamlede smede og maskinarbejdere nedlægger en bestemt protest imod, at Den frie kvindelige Forening deltager som særskilt forening på grundlovsdagen.”²³

Ordlyden af denne vakte imidlertid intern uro i fagforeningen, der formentlig også blev udsat for pres fra Centralbestyrelsen. På et nyt møde i fagforeningen vovede man ikke at lægge op til en ny afstemning om sagen. Under henvisning til, at mange medlemmer fortsat var imod kvindernes deltagelse med fane, hed det nu i referatet, at endnu flere var af den mening, at fagforeningen slet ikke kunne vedtage noget for eller imod, da spørgsmålet lå uden for fagforeningens kompetenceområde. Derfor valgte man en blød landing med følgende udtalelse:

“Forsamlingen vedtager at deltage i grundlovsfesten uden hensyn til om Den kvindelige Forening deltager eller ej.”²⁴

Fagforeningen var dermed gået fra at mene noget til ikke at mene noget, og herefter døde sagen fra fagforeningens side, mens enkelte af dens medlemmer fortsatte med at protestere. Således en smed Holmberg, der gjorde alt for at forstyrre Den frie kvindelige Forenings møde om kvindestrejker ved at bemægtige sig talerstolen med stærke fordømmelser af kvindernes deltagelse med egen fane i grundlovstoget. Han blev korporligt fjernet fra talerstolen, men fortsatte råbende fra gulvet indtil et par stærke fyre blev tilkaldt og fik ham smidt ud af lokalet.²⁵

En måned efter fanesagen var afsluttet, bevægede Louis Pio sig ind i løvens hule med et foredrag i Smede- og Maskinarbejdernes Fagforening, hvor han også kom ind på kvindesagen:

“Man undervurderer kvindens arbejde. Netop det, at kvinden er så usselt

lønnen må det være opfordring til mændene at kæmpe også for kvindens ret. Vi bør fuldkommen indrømme kvinden en plads i vore rækker i kampen for fremskridtet – Og lad os i det mindste ikke træde dem hindrende i vejen, når de selv samler sig.”²⁶

Fanens motto: Ingen sejr uden kamp

Den 31. maj 1876 var den første kvindeforeningsfane i Danmark klar til indvielse af selveste Louis Pio, der holdt festtalen. Heri proklamerede han kvindens fuldstændige ligeberettigelse med manden og opfordrede alle kvinder til at slutte sig sammen til kamp for deres rettigheder.

Fanens motto var velvalgt. “Ingen sejr uden kamp” prydede fanen sammen med den revolutionære Marianne-figur. Det signalerede tydeligt, at kvinderne aldrig ville få foræret ligestilling og rettigheder, og at det nødvendigvis måtte kræve kamp for dybe samfundsforandringer. Festen blev afsluttet med sange til hyldest for fanen.²⁷ Fanen blev benyttet de følgende år, men dens skæbne er uvis ligesom foreningens papirer og effekter er gået tabt.

Kvindernes fane vakte stor opmærksomhed også uden for arbejdernes rækker. Den borgerlige avis Fædrelandet gav følgende beskrivelse i sin dækning af de mange grundlovsfester og demonstrationer:

“Den største var foranstaltet af De frie Fagforeninger, som om formiddagen kl. 11, omtr. 40 i tallet, hver med sin fane samledes på Nørrebros Boulevard. Da opstillingen var tilendebragt, strakte toget sig fra Gothersgade indtil et godt stykke forbi Nørregade, og deltagernes antal kunne vel anslås til 3000-4000. Mest opmærksomhed hos de talrig tilstedeværende tilskuere drog sig *den frie kvindelige forening*, som her viste sig første gang offentlig. Foreningens standart var prydet med en kvindelig figur med jakobinerhue på hovedet, med sønderbrudte lænker om hænderne og trædende på en slange, samt med indskriften “ingen sejr uden kamp”. Da toget var ordnet drog det ned til Havnegade, hvorfra det på flere dampskibe sejlede ud til Klampenborg. Kl. 5 ankom det til festpladsen ved Den slesvigske Sten, hvor længe forinden en talrig tilskuerkreds havde indfundet sig.”²⁸

I sine erindringer mindedes Jaquette Liljencrantz en ubehagelig episode under demonstrationen:

“To af fagforeningerne, bygningssnedkerne og en anden, jeg husker ikke hvilken, dannede en slags æres- og sikkerhedsvagt, som omgav os for at forhindre, at vi blev forulempede. Men dog lykkedes det en havgasse af et fru-

entimmer at trænge sig ind mellem sikkerhedsvagtens medlemmer, frem til den første række af kvindetoget, hvor jeg gik, og der tildelte hun et bestyrelsesmedlem, som gik ved siden af mig, en knaldende lussing, der naturligvis var tiltænkt mig, og ikke det uskyldige bestyrelsesmedlem. Det var for øvrigt vist ret heldigt, at lussingen traf det skikkelige bestyrelsesmedlem, for havde den truffet mig, havde jeg slået igen, og der var sikkert kommet uro i rækkerne og måske opstået panik.”²⁹

Kongres og ny formand

Dagen efter kunne Det socialdemokratiske Arbejderparti den 6. juni indlede sin første kongres, der strakte sig over to dage. Tre kvinder ud af de 60 delegerede deltog i kongressen. Madam Clausen og Liljencrantz repræsenterede Den frie kvindelige Forening med 150 medlemmer, og F. Petersen var til stede fra Den frie kvindelige Forening i Helsingør med 24 medlemmer.

Da kongressen var slut, kunne kvinderne sætte endnu et flueben ud for et vigtigt krav i kvindekampen, da partiet som det første i Danmark i sit såkaldte “Gimle-program” krævede hemmelig afstemning og valgret for kvinder og mænd fra det 22. år til valg i stat og kommune.

Af kongressens seks møder blev de fem en debat om partiets organisation og ledelsesform. Louis Pio fik vedtaget sit eget forslag, der dog mod hans vilje blev ændret, så han ikke fik enevældig magt, men måtte dele den med en komité. Jaquette Liljencrantz støttede Louis Pio og åbnede derved op for modsætninger inden for Den frie kvindelige Forening. Den 12. juli trak Liljencrantz sig fra formandsposten og som afløser valgtes madam Clausen. Officielt var Liljencrantz’ begrundelse helbredshensyn, men Clausen understregede i sin tiltrædelsestale, at hun anså det for nødvendigt at udvise respekt for andres meninger, og udtrykte håb om enighed i kampen for kvinders frigørelse. Liljencrantz blev æresmedlem af foreningen og fortsatte med at være aktiv i foreningen.³⁰

Børnefest og faglige initiativer

En af foreningens første aktiviteter efter kongressen var gennemførelsen af en stort anlagt børnefest. Igen var det på opfordring fra Louis Pio. Socialismens idé og praksis handlede ifølge Pio også om børnene og deres opdragelse til fremtiden. De skulle tidligt gøres fortrolige med den socialistiske lære, og den opgave lå i høj grad hos kvinderne.

Den 9. august 1876 gik et børnetog i procession fra Købmagergade og ud til Søndermarken med foreningens røde fane i spidsen. Formand Clausen bød

velkommen og præsenterede programmet, der bød på taler, sanglege, dans og underholdning. Kl. 20 ankom Liljencrantz og Harald Brix, der erstattede Pio, som havde meldt sig syg. Begge roste initiativet og erklærede den første socialistiske børnefest i Danmark for en succes, der ville blive gentaget.³¹

I september afholdt foreningen et stort offentligt møde, der skulle være begyndelsen til at samle fagbevægelsens kvindelige medlemmer under en stor fælles sammenslutning, der skulle virke for en forbedring af de arbejdende kvinders uheldige stilling. Noget konkret kom der ikke ud af mødet, men der var interesse blandt kvindelige tobaksarbejdere og blandt syersker.³²

Efterårets generalforsamling gav genvalg til Clausen og vedtagelsen af et opsigtvækkende forslag fra et medlem noteret som frk. Busk om, at alt overskud fra foreningens fremtidige sammenkomster skulle anvendes til en talerstol til den nye forsamlingsbygning når den stod færdig. Formålet var, sagde frk. Busk, "at sætte kvinders virksomhed et varigt minde."³³

Understøttelseskasse og produktionsforening

I løbet af vinteren 1876-77 lancerede Den frie kvindelige Forening to nye aktiviteter. Den 10. november 1876 diskuterede kvinderne det første udkast til love for en understøttelseskasse, der kunne yde hjælp i sygdoms- og dødstilfælde. Den 24. november blev der foretaget valg til bestyrelsen for understøttelseskassen og Karen Kristine Grundtvig, en 54-årig syerske, blev valgt til direktrice. Understøttelseskassen offentliggjorde aldrig hverken regnskab, kontingent eller udbetalinger, og selv om dens møder kan følges frem til foråret 1878, er det tvivlsomt om kassen nogensinde kom til at fungere og til at udbetale hjælp i sygdoms- og dødstilfælde.³⁴

Meget bedre gik det heller ikke med drømmen om at skabe en produktionsforening.

Den 21. december inviterede kvindeforeningen Social-Demokratens medarbejder P. Bjørnstrup til at holde foredrag om produktionsforeninger baseret på aktier. Hans oplæg førte til nedsættelsen af en komité med Clausen og Karen Kristine Grundtvig i spidsen.³⁵

Den 14. februar 1877 henvendte komiteen sig til offentligheden gennem *Social-Demokraten* og bad om støtte til ideen. Indledningsvis blev det understreget, at produktionsforeninger indtil dato ikke havde været den store succes og havde mødt store vanskeligheder. Fagforeningernes forsøg på at skabe egne virksomheder, der kunne sikre forbrugerne billigere produkter og dens arbejdere et større udbytte af deres arbejde, havde i de fleste tilfælde lidt skibbrud. Ideen om at overskud kunne bruges til faglige aktiviteter var i stedet blevet til underskud og i værste fald lukning. Men der var nu gjort vigtige erfaringer

bl.a. med størrelsen af forretningernes driftskapital, og det ville komme kvinderne til gode, mente fortalerne, og anbefalede alle i arbejderbevægelsen til at støtte kvinderne i deres ønske om oprettelsen af en produktionsforening:

“Kvindernes arbejde bliver så urimelig slet betalt, og den arbejdende kvinde er så uheldig stillet, at ethvert forsøg på at forbedre disse forhold har krav på enhver oprigtige sympati.”

Det handlede ifølge komiteen om tillid, og det mente kvinderne at kunne efterleve.

Den frie kvindelige Forenings produktionsforening, kaldet “Produktionen”, udbød aktietegning i april og maj til en værdi af pålydende på 5. kr., der kunne afbetales med 25 øre om ugen. “Produktionen” skulle levere kvindeligt håndarbejde, men aktietegningen gik ikke som håbet, og foreningen måtte ty til at holde auktioner af kvinders håndarbejde for at skaffe midler.³⁶

Madam Clausen omtalte auktionerne som succesfulde, men oplyste ikke noget om resultatet. Det gjaldt også oplysninger om aktietegningen. Denne var åben til midten af 1878, og det er uvist om “Produktionen” nogensinde kom i gang. Der blev hverken annonceret om lokale med udsalg eller for dens sags skyld, hvor mange aktiebeviser der blev solgt.

Det var mildt sagt heller ikke det bedste tidspunkt at lancere en produktionsforretning. I slutningen af 1876 begyndte en økonomisk krise, som blev langvarig og kom til at hærge landet helt frem til 1881/82. Medlemmer af fagforeninger begyndte at falde fra, da arbejdsløsheden meldte sig, og *Social-Demokraten* som havde haft uafbrudt fremgang siden Pios overtagelse af redaktørposten, begyndte at tabe abonnenter.

Den frie kvindelige Forening evnede dog fortsat at indsamle midler og gav store gaver til ledernes fødselsdage, men foreningen mistede formentlig medlemmer i samme tempo som fagforeningerne. Madam Clausen nød fortsat stor opbakning, og den 21. februar 1877 bragte *Social-Demokraten* følgende digt i anledning af hendes 60- års fødselsdag:

“Du kæmper kækt for kvindens sag
og under friheds røde flag
For os du holder sejlet
blot alle ville stå som du
så stod vi meget bedre nu
det havde vis ej fejlet.
Vi skønner på din kamp og strid
vi skønner på din dåd og flid

derfor i dag vi bringer
lykønskning ret af hjertesind
gid lykke følge må dig ind
I året som oprinder.”

Underskrevet “Fra flere borgerinder i Den frie kvindelige Forening.”

De forenede kvindelige Fagforeninger

En mulig årsag til Produktionens manglende succes var også, at Den frie kvindelige Forening fik en konkurrent, som ville prøve den kooperative vej. I oktober 1876 stiftedes “De forenede kvindelige fagforeninger”, muligvis som et resultat af Den frie kvindelige Forenings møde i september. Oplysningerne om foreningens dannelse og virksomhed er sparsomme, men en af initiativtagerne var utvivlsomt Jaquette Liljencrantz. Den 8. december 1876 holdt hun foredrag i foreningen og talte om ønskeligheden af indførelsen af en normalarbejdsdag, det vil sige en arbejdsdag på 8 timer. På mødet blev hun introduceret som medlem af foreningens bestyrelse. Der blev aldrig givet oplysninger om hvilke fagforeninger, der stod som medlemmer af foreningen, og det kan kun undre, at Social-Demokraten var tavs herom.³⁷

Den 15. januar 1877 holdt foreningen generalforsamling og skulle behandle et forslag fra Liljencrantz, der gik ud på, at foreningen skulle oprette en systue. Et medlem ville i den anledning stille en symaskine gratis til rådighed det første halve år, og der valgtes syv medlemmer til at finde passende lokaler. For at skaffe midler blev der afholdt aftenunderholdning og møder med foredrag.

Den 9. marts – tre uger efter, at Den frie kvindelige Forening havde appelleret til offentligheden om støtte til en produktionsforening – gjorde De forenede kvindelige Fagforeninger et lignende forsøg med et opråb i Social-Demokraten om deltagelse i dannelsen af en systue:

“På grund af konkurrencen, som bliver mere truende på vores eksistens, har vi tænkt at kunne forbedre vor fortvivlede stilling ved at træde i direkte forbindelse med forbrugerne gennem oprettelsen af en systue, der skal bestyres af en meget duelig tilskærerinde, og hvorfra vi kunne sysselsættes og modtage et meget større udbytte af vores arbejde. At forbrugerne tillige ville være veltjente med denne måde at træde i mere direkte forbindelse med arbejderne, er indlysende, thi selv om vi derved fik vort arbejde bedre betalt, vil denne forøgelse dog kun være en lille brøkdel af det, der tilfalder den handlende, der sælger de færdige genstande.”

Systuen skulle ikke finansieres med aktier, men af lån på 1-5 kr., der kunne tilbagebetales i løbet af et halvt år.

Den 21. april meddelte Social-Demokraten, at systuen nu havde åbnet i et lokale i Åbenrå nr. 9. Alt til dameskræddersyning, børnehabitter og linnedsyning modtages, og enhver billig forbedring imødekommes, hed det.

Der foreligger ingen oplysninger om systuens virke, men den blev næppe nogen forretningsmæssig succes, og det var ikke nogen gunstig situation, at to kvindelige foreninger kæmpede om kunder og indskud til kooperativer, der tilmed tilbød ensartet arbejde. I august blev det også for meget for Centralbestyrelsen. På et møde den 29. august 1877 opfordrede den de to kvindelige foreninger til at enes om én fælles produktionsforening.³⁸

Anbefalingen blev fulgt op. På et møde den 7. september mellem de to foreninger blev man enige om, at fortsat konkurrence ville føre til begges udslettelse. Petersen, der repræsenterede De forenede kvindelige Fagforeninger og selv havde en fortid i Den frie kvindelige Forening, kunne dog ikke binde sig for en sammenslutning, da der var mødt for få af hendes medlemmer. Der måtte derfor aftales et nyt møde, men et sådant kom ikke i stand.

Det vakte irritation i Centralbestyrelsen, men Clausen afviste, at der var tale om uenigheder. På en generalforsamling i Den frie kvindelige Forening sagde Clausen, at der intet nyt var om sammenslutningen, og at grunden var "at der ikke var medlemmer at slutte sig sammen med."³⁹

Det var hverken helt rigtigt eller helt forkert. De forenede kvindelige Fagforeninger vedblev at annoncere for selskabelige sammenkomster, møder og foredrag, men ned ad bakke gik det for foreningen. I begyndelsen af 1878 skiftede foreningen navn til "Den forenede kvindelige Fagforening" og i april 1878 var den sidste meddelelse fra foreningen afholdelse af et bal i april.⁴⁰

De forenede kvindelige Fagforeninger havde formentlig andre formål end at afprøve kooperationsvejen, men systuen var den eneste oplysning udadtil om foreningens arbejde. Det er påfaldende, at to kvindeforeninger på samme tid slog sig op på at skabe kooperative forretninger, og det kunne pege på, at der var tale om en indbyrdes konkurrence om, hvem der skulle stå i spidsen for kvindesagen, samt personlige og/eller politiske modsætninger kvinderne imellem.

Bristet lederdyrkelse

Den 26. marts 1877 meddelte Social-Demokraten, at Louis Pio og Paul Geleff var rejst til Amerika den 23. marts.

De få linjer kom som et chok for hele arbejderbevægelsen og ikke mindst

for Jaquette Liljencrantz, der i sommeren 1876 havde ydet Pio et lå på 2.000 kr. til indkøb af en hurtiggående trykkerimaskine.

Reaktionen i Den frie kvindelige Forening kom hurtigt i et opråb til kvinderne trykt i Social-Demokraten den 29. marts:

“Ærede Medborgerinder

De seneste dages begivenheder har skabt en bitter stemning som er fuldt be-rettiget, idet mange af os, ja man kan sige den største del af partiets medlemmer er blevet skuffede i den tillid til de to mænd, der havde lovet arbejderne trofast at kæmpe for deres interesser, ja, det var endnu mere som ved grundlovsfesten, hvor hr. Pio i sin hilsen til arbejderne lovede, som gengæld for den hyldelse der vist ham, at ofre sit liv for arbejderne om det gjordes nødvendigt... Nu har de vendt arbejderne ryggen og er rejst til Amerika. Der er måske mange som tror, at det nederlag, som disse to mænd har forsøgt at udøve mod partiet, vil føre til en tilbagegang i arbejderbevægelsen, men dette vil langt fra blive tilfældet. Man kan hellere betragte det som et fremskridt for arbejderne. Enhver principtro socialdemokrat vil herefter love at tilegne sig en mere selvstændig tænke- og handlefrihed. – De vil ikke blindt hen lade sig lede af enkelte mænd, men vil selv undersøge og varetage deres egne interesser. Som sagt skuffelsen er stor og bitter, men lærdommen man får ud deraf er større. Ærede medborgerinder. Lad os nu vise, at vi har udholdenhed og energi til at kæmpe for vore principper og vore rettigheder... Lad os i fællesskab kæmpe for vor ophøjede mål – kvindens frigørelse.”

Kvindernes opråb var nærmest et manifest for den samlede arbejderbevægelse og en drejebog for dens videre vej de kommende årtier. Arbejderne ville stå på egne ben uden intellektuelle og andre lærde, der kom uden for arbejderens række med ideer om, hvordan arbejderens fremtid i industri, håndværk og landbrug skulle udformes. Det var ud fra den filosofi, arbejderbevægelsens ledere begyndte at bygge op, da krisen var overstået i begyndelsen af 1880'erne. Troen på egne kræfter blev i arbejderbevægelsens selvforståelse en kerneværdi i sig selv. Det betød også, at der blev lagt afstand til mange positive og kvalitative aktiviteter i 1870'erne og ikke mindst arbejderlederen Louis Pio blev lagt for had indtil rehabiliteringen ved Socialdemokratiets 50-årsjubilæum i 1921.⁴¹

Hvad kvinderne med deres opråb ikke kunne vide var, at drejebogen for fremtiden ikke kom til at gavne deres sag.

Drama på kongressen i 1877

Kvindernes håb om enighed og fællesskab viste sig snart at være en illusion. Begyndende modsætninger internt i Det socialdemokratiske Arbejderparti viste sig allerede på og efter Gimlekongressen i 1876, men efter ledernes afrejse til Amerika blev de helt åbenlyse. De såkaldte pionister var holdt op med at dyrke personer som idoler, men Louis Pios ideer og skarpe holdninger levede videre i en kreds koncentreret om Jaquette Liljencrantz og en række jyske medlemmer af Centralbestyrelsen. De mere moderate samlede sig om Social-Demokraten med C. Hørdum, P. Holm og Anton Mundberg.

Dagen før partiet skulle samles til sin 2. kongres den 1. juli 1877 for at diskutere fremtiden efter Louis Pio, udsendte Jaquette Liljencrantz sammen med den tidligere formand for Den internationale Arbejderforening, P. C. Johnsen ugebladet *Den Radikale*. Navnet antydede, at der skulle gøres op med den moderation og mangel på gejst, der dagligt kunne læses i Social-Demokraten under Mundberg og P. Bjørnstrups ledelse.⁴²

Købmagergadekongressen, benævnt efter fagforeningernes lokaler i Købmagergade 52 over gården, viste en arbejderbevægelse, der var blevet halveret siden kongressen året før. Der var mødt delegerede fra ca. 20 fagforeninger samt et par politiske foreninger med i alt ca. 2.000 medlemmer.

Igen var det organisationsstrukturen og nye partilove, der tog det meste af kongressens tid. Der var debat om at adskille parti og fagbevægelse, men kongressen valgte at fortsætte partiet med fagforeningerne som medlemsgrundlag. De jyske delegerede samlede sig om Liljencrantz og P. C. Johnsen, og ideen om dannelsen af et særligt jysk parti var oppe at vende.⁴³

Da kongressen kom frem til valg af ny centralbestyrelse, begyndte dramaet for alvor. Både Social-Demokraten og Den Radikale beskrev situationen samstemmende, men Den radikales referat var det mest farverige, utvivlsomt skrevet af Jaquette Liljencrantz:

“Man skred nu til valg af Centralbestyrelsens medlemmer. På forslag af P. Holm vedtoges det at lade de provinsdelegerede vælge deres repræsentanter først. Det langt overvejende flertal var enige om at give deres stemmer til Johnsen, Liljencrantz og bager Tøppervien, men da Johnsen og Liljencrantz var medlemmer af hovedbestyrelsen, blev der først rettet forespørgsel om, hvorvidt de kunne genvælges. Da dette var vedtaget at kunne ske blev der pludselig stærk uro i “de moderates” lejr. Madam Clausen styrtede hen til Lamp og Hørdum, og der blev i en fart lavet en skriftlig forespørgsel, som indleveredes til dirigenten. Han oplæste forespørgslen, der var undertegnet af madam Clausen og gik ud på, hvorvidt et hovedbestyrelsesmedlem, der ikke var medlem af nogen forening, kunne indvælges i Centralbestyrelsen. En meget stormende diskussion fulgte nu.”

“Madam Clausen havde først ordet. Hun havde indgivet sin forespørgsel, fordi hun vidste, at Liljencrantz ikke var medlem af nogen forening, og hun håbede nu, at Liljencrantz af den grund ej heller måtte blive medlem af Centralbestyrelsen. Liljencrantz svarede, at hun ej havde troet det nødvendigt at stå som medlem af nogen forening, thi Pio havde sagt, at når man var fast medarbejder ved *Social-Demokraten*, var man også medlem af partiet. Men for resten var hun æresmedlem af Valby socialdemokratiske Forening, som hun selv havde stiftet, og hun havde heller ikke noget imod at melde sig ind i Valbyforeningen som aktivt medlem.”

“Men nu skete en skandale, hvis mage man må søge efter... Dirigenten gjorde brud på al parlamentarisk sømmelighed, idet han gav ordet til skomager Hørdum, der med den råhed, der plejer at karakterisere hans fremgangsmåde, lige over for hans politiske modstandere begyndte at udskælde og smudskaste Liljencrantz, for at forhindre hendes valg... Denne list hjalp, og “kliken” satte sit ønske igennem med 15 stemmer mod 7, men sejren var dyrekøbt, thi to af de provinsdelegerede, d’herrer Sørensen og Thomsen fra Århus rejste sig fra deres pladser og forlod kongressen. Thomsen med udråbet ’bruddet er sket’. Liljencrantz fulgte de to delegerede.”⁴⁴

Efterfølgende gik valget også ud over P. C. Johnsen, da han som udgiver af Den radikale havde påbegyndt udgivelsen af et blad, der blev betragtet som en konkurrent til Social-Demokraten.

Bruddet i partiet mellem pionister og moderate kunne ikke undgå at svække arbejderbevægelsen markant. I løbet af efteråret forlod yderligere ti fagforeninger partiet, enten i utilfredshed eller som offer for den økonomiske krise. Ugebladet Den Radikale bukkede også under, hvilket dog ikke betød, at oppositionen forsvandt.

I sine erindringer kaldte Jaquette Liljencrantz madam Clausen for “en gammel heks,” men værst gik det ud over P. Holm og Christen Hørdum, hvor sidstnævnte fratog Liljencrantz hendes beskæftigelse på Social-Demokraten. Ifølge Liljencrantz brød Hørdum sig ikke om kvindesagen, og hun jagede de følgende år Hørdum og hans “Hørdumrianere”, som hun havde gjort med Anton Gjerding – den mand, der havde gjort hende gravid og løbet fra ansvaret.⁴⁵

Socialdemokratisk Forbund og kvinderne

Mens fagforeningerne lukkede på stribe i 1877, fortsatte Den frie kvindelige Forening upåvirket sine aktiviteter. Den 5. august gentog man succesen fra

året før med en stor børnefest på Nørrebros Sommerlyst. Senere den 26. august holdt man også børnefest i Den socialdemokratiske Forening i Valby, hvor Jaquette Liljencrantz i sin tale understregede, at kvinderne havde pligt til at introducere den socialistiske lære for børnene, mens de endnu var små, så de senere i livet kunne være med i kampen mod undertrykkelsen.⁴⁶

På generalforsamlingen i Den frie kvindelige Forening den 5. august var der røster fremme til fordel for en udmeldelse af partiet, og flere var enige om den dårlige behandling af Liljencrantz. Madam Clausen forsvarede en forbliven med, at hun havde en plads i Centralbestyrelsen, og den ønskede hun af hensyn til foreningen ikke at forlade, og forslaget blev stemt ned.⁴⁷

I kølvandet på Købmagergadekongressen fortsatte bestræbelserne for at redde stumperne af det skrantende parti.

Den 30. august skrev Anton Mundberg i en artikel i Social-Demokraten et forslag til løsning gennem en adskillelse af partiet og fagbevægelsen:

“Skal det socialdemokratiske parti kunne vedblive at bestå, og skal fagforeningerne komme til at trives og til at udrette noget nyttigt, må den nuværende partiorganisation omordnes. Fagforeningerne må blive et og det socialdemokratiske parti noget andet.”

Artiklen igangsatte en kædereaktion, og i slutningen af året begyndte et partiudvalg forberedelserne til en ny partiorganisation, hvis form blev offentliggjort i januar 1878.

Netop som man den 13. januar 1878 kunne læse en stor artikel af Jaquette Liljencrantz om kvinderettigheder og kvindearbejde, skrev madam Clausen til Centralbestyrelsen med en forespørgsel om Den frie kvindelige Forening kunne blive medlem af den kommende nye partiorganisation. Det blev ikke

Gimlekongressen, deltagerne på Socialdemokratiets første kongres på traktørstedet Gimle på Frederiksberg, i dagene den 6. til 8. juni 1876, hvor tre kvinder deltog.

et selvfølgeligt ja. Centralbestyrelsen kunne ikke nå til intern enighed og måtte udsætte svaret til det nedsatte lovudvalg var helt færdige med udformningen.⁴⁸

Oprettelsen af Socialdemokratisk Forbund den 11. februar 1878 som ny politisk organisation var der bred enighed om, kun debatten om kvindernes optagelse som medlemmer blev genstand for en større diskussion. Skomager Clausen, som ikke havde familiære relationer til madam Clausen, stillede forslag om, at kun mandspersoner kunne optages i organisationen. Flere bakkede ham op, men endnu flere talte dog imod og råbte i kor et nyt slogan "Ret for alle – uret for ingen."

Forbundet var oprettet for at skaffe alle de i politisk forstand tilsidesatte deres rettigheder. Madam Clausen tog også ordet og betegnede alle dem, som modarbejdede kvindernes optagelse for socialister af navn, for hvem mundsværd var mere end handling. Hun satte en tyk streg under, at foreningen i fem år havde arbejdet hånd i hånd med mændene, hvorfor ingen, der havde lyst og evne til at yde et stykke arbejde i forbundet, burde udelukkes.

Madam Clausens indlæg blev hilst med bifald. Skomager Clausen, der var stik-i-rend-dreng for Hørdum, måtte se sit forslag forkastet "med overvejende majoritet."⁴⁹

Alligevel kom der også efterfølgende negative indlæg mod kvinderne.⁵⁰

Den negative indstilling til Den frie kvindelige Forenings optagelse i partiet kom som et chok for kvinderne. Madam Clausen udtalte, at hun fandt hele situationen mærkelig. Nok var kvinder vant til mænd, der talte mod kvindefrigørelse, men kvindernes plads i partiet havde de taget for grundfæstet.

I "Et par ord til socialistiske kvinder" bragt i Social-Demokraten den 27. februar 1878 opfordrede madam Clausen sine medlemmer til at indmelde sig i Socialdemokratisk Forbund, både for at ændre på kvindernes sørgelige situation her og nu, men navnlig for fremtiden.

Opfordringen blev fulgt op af en mindre strøm af artikler i partiavisen om behovet for kvinders stemmeret (10. april) og en foredragsturné med Jaquette Liljencrantz, der henvendt til især arbejdsløse kvinder talte om kvindesagens betydning (24. april).

Jaquette Liljencrantz var i gang med at genvinde sin popularitet. På hendes fødselsdag den 3. februar 1878 var der en annonce i Social-Demokraten med følgende digt:

“Og gid du mange år endnu
Med tillid, mod og frejdig hu
Må kunne fanen svinge
For frihed, lighed, broderlag

Det ønske på din fødselsdag
Vi hjertelig dig bringe”.
Underskrevet “Mange Meningsfæller”.

De mange forskellige initiativer gjorde tilsyneladende ingen større forskel. Madam Clausen fik kun en enkelt stemme ved valget til partiets hovedbestyrelse, hvad der fik tidligere fjender til at forene kræfterne i et forsøg på at få tilbagerullet de landvindinger, kvinderne havde opnået i 1876.

Frk. Wulff kommer til byen

Den 9. maj 1878 blev der afholdt et stort kvindemøde i Fønix- Kælderen med Jaquette Liljencrantz, madam Clausen og frk. Wulff.

Emilie Charlotte Wulff var som 16-årig kommet til København i 1869 med sine forældre, og i marts 1874 var hun kommet i forbindelse med Den frie kvindelige Forening. I den følgende sommer rejste hun rundt i landet og holdt socialistiske foredrag til den borgerlige provinspresses store forargelse. Hun var tjenestepige i to år og levede siden som syerske. Ved et møde i København den 10. marts 1874 rapporterede Københavns Politi følgende om hendes tale og tankegang:

“Hun dvælede derefter atter lidt ved arbejdernes usle kår, men malede dem derefter lyse i modsætning til tjenestepigernes, som var ganske forskrækkelige – Tjenestepigerne var rene slaver for herskaberne og deres stilling burde absolut forbedres.”⁵¹

Wulff var aktiv på egen hånd og havde ingen særlig tilknytning til en bestemt forening, selv om hun havde oprettet en afdeling af Den frie kvindelige Forening i Odense. Men hun vakte opmærksomhed, hvor hun kom, og da hun trådte frem på talerstolen i Fønix foran de københavnske kvinder, behøvede hun ikke nærmere præsentation. Da hun den 19. maj forlod hovedstaden, blev hun ledsaget til banegården af en større forsamling.

Madam Clausen og Jaquette Liljencrantz' taler var imødeset med spænding og forventning, og publikum fik en råt for usødet skildring af kvindernes stilling inden for de sidste måneder. Mændene var imod kvindesagen i almindelighed og Den frie kvindelige Forening i særdeleshed, udtalte madam Clausen, og udtrykte sin store skuffelse over den mangel på interesse, der blev vist kvinderne i Socialdemokratisk Forbund.

Liljencrantz supplerede og så tilbage på Gimlekongressen, der to år tidligere havde fastslået principperne for kvindernes fuldstændige ligeberettigelse

med mændene. Også dengang havde der rejst sig en rasende opposition, men hos flertallet havde retfærdighedsfølelsen sejret over spidsborgerlige fordomme. Nu lød det til, at mændene igen ville tage rettigheder fra kvinderne, hvis de kunne komme afsted med det. Hun sluttede sin tale med de manende ord: "Det er en god socialists pligt at elske og opretholde lighed og frihed."⁵²

Clausen og Liljencrantz udgjorde ikke en ny alliance, men de var fuldstændig enige om, at Socialdemokratisk Forbund var en fiasko for kvindesagen. Derfor var de også enige om, at der skulle afholdes en stor auktion, hvis overskud skulle gå til udgivelsen af et kvindeblad, der langt bedre end Social-Demokraten kunne sætte dagsorden for kvindesagen.

Cathrine Marie Clausen træder tilbage

De vanskelige økonomiske tider gjorde det nærmest umuligt for kvinderne at realisere drømmen om eget blad. Jaquette Liljencrantz var ganske vist konstant engageret i nye bladinitiativer, og for hende handlede det også om at fastholde kritikken af den socialdemokratiske ledelse.

I sommeren blev Den frie kvindelige Forening ramt organisatorisk. I juli måned blev foreningens annoncer underskrevet af forretningsfører H. Nielsen og ikke som ellers af madam Clausen. Den 10. juli 1878 kom forklaringen i en annonce, der introducerede en ny auktion nu til fordel for madam Clausen, der på grund af sygdom havde måttet forlade sin formandspost. Auktionen ville blive krydret med et foredrag af Socialdemokratisk Forbunds unge forretningsfører, A. C. Meyer, der flere gange før havde talt i foreningen om kvindens historiske stilling i Europa og i Danmark. Meyer, der 14 dage efter forlod Danmark og gik på valsen for at varetage sin videre uddannelse som smed, skulle ved denne lejlighed tale om "Berømte kvinders historie." Foredraget blev slået stort op til fordel for madam Clausen "der i syv år med megen opofrelse har virket i foreningen."⁵³

Foreningens aktiviteter dalede herefter betydeligt og H. Nielsen, der aldrig blev præsenteret som forretningsfører, holdt til den 4. november 1878, hvor hun på grund af personlige forhold ønskede at fratræde. Madam Clausen var igen kommet på fode, men orkede ikke at komme tilbage som formand. I stedet talte hun for valget af madam Jensen til ny forretningsfører, som nu åbenbart var blevet den ny ledertitel. I sin anbefaling af madam Jensen udtalte madam Clausen, at madam Jensen havde været med, siden arbejderspørgsmålet blev rejst i Danmark og i den tid havde hun virket som agitator for både Social-Demokraten og satirebladet *Ravnen*. Hun var, sagde madam Clausen, i besiddelse af glimrende evner og havde ofret al sin tid og alle sine penge på kvindens sag uden hensyn til sig selv. Madam Jensen blev enstemmigt valgt.

I sin tiltrædelsestale lovede madam Jensen at gøre alt, hvad der stod i hendes magt for at fremme foreningens sag. Hun håbede, at der blandt Social-Demokratens kvindelige bude kunne opnås en del tilslutning til foreningen. Foredrag og diskussionsmøder var nødvendige betingelser for at foreningen kunne fortsætte, "da det var alt hvad foreningen for nuværende tid kunne udrette."⁵⁴

Men det gik ikke fremad, og det blev ved årets slutning nødvendigt at sætte kontingentet ned. Foreningen var i tilbagegang, men fastholdt tilknytningen til Socialdemokratisk Forbund, selv om der ikke var megen hjælp fra den kant.

Til fest i Rømersgade 22

Den frie kvindelige Forening indledte 1879 med et stort anlagt offentligt møde med Jaquette Liljencrantz, der skulle fortælle om sit forhold til arbejderpartiet og om sin virksomhed for kvindesagen. Liljencrantz fik pæne ord i madam Jensens præsentation, men mødet blev ikke refereret af Social-Demokraten i detaljer. Liljencrantz har næppe heller tegnet et glansbillede af Socialdemokratisk Forbund og partiledelsen, som hun lå i åben krig med, nu også om hendes fortsatte stilling på Social-Demokraten.⁵⁵

Liljencrantz kunne fortsat tiltrække tilhørere, men der blev længere mellem arrangementerne og bestyrelsens møder blev holdt privat hjemme hos madam Clausen i Borgergade.

Situationen ændrede sig til det bedre, da den nye forsamlingsbygning i Rømersgade fra april var klar til brug.

Den 13. juli holdt foreningen sin tredje børnefest i forsamlingsbygningens store sal, og hele overskuddet gik til den nye bygning, der fra starten havde problemer med betalingerne.⁵⁶

Resten af året var foreningens aktiviteter af selskabelig art med fejringen af den 6-årige stiftelsesfest i september og den årlige juletræsfest, som 3. juledag blev holdt i den nye forsamlingsbygningens store sal.

Indsamling til Harald Brix

Harald Brix havde siddet i fængsel siden september 1876. Satirebladet *Ravnen*, som han udgav fra april 1876, blev på den ene side hans økonomiske redning og på den anden side hans tragiske skæbne. Ved Brix' død i forsommeren 1881 havde han inklusive dommen efter Slaget på Fælleden, siddet bag tremmerne i sammenlagt syv og et halvt år.

Den 23. februar 1879 fejrede Den frie kvindelige Forening Harald Brix'

fødselsdag med en selskabelig sammenkomst. Ved stiftelsesfesten i september skulle hele overskuddet gå til Brix, som man forventede snart ville blive løsladt.

Da det ikke skete, inviterede Den frie kvindelige Forening igen til fødselsdagsfest for Harald Brix den 28. februar 1880 i forsamlingsbygningen. I et indlæg i Social-Demokraten mindede foreningen om, at Brix fortsat led i fængslet, og at han var blandt de første, der havde ofret sig for arbejdersagen. Hele syv fødselsdage havde han tilbragt i fængslet, og hans helbreds- og sundhedstilstand var gået fra slem til katastrofal. Hele overskuddet skulle tilfalde Brix, og deltagerne ville til gengæld få underholdning med stort orkester, der spillede op til dans fra kl. 20 til klokken fire om morgenen.⁵⁷

Den frie kvindelige Forening havde genoptaget den gamle praksis med indsamling til lederne, der nu var blevet til fordel for en enkelt person. Men det fremgik tydeligt, at kvinderne nærrede et håb om, at en løsladt Brix kunne bringe ny kampgejst ind i den tamme partiorganisation og mere bid i Social-Demokraten.

Juleaften 1880 blev Brix benådet som en dødsmerket mand. I begyndelsen af januar 1881 blev der gennem Social-Demokraten påbegyndt en indsamlingskampagne til fordel for Brix. Komiteen, der blev nedsat, indeholdt flere prominente navne fra alle lejre i arbejderbevægelsen. Men der gik ikke mange dage, før navne som C. Hørdum og C. C. Andersen og andre socialdemokrater fra partiledelsen var fjernet fra listen, da Brix hurtigt efter sin frigivelse var kommet i konflikt med Social-Demokratens ejere og med partiet. Brix krævede mindst en tredjedpart af brugsretten til avisen samt redaktionel indflydelse med henvisning til det gavebrev, han sammen med de to andre arbejderledere fik ved frigivelsen i 1875. Efter nogle ugers forhandlinger, hvor flere bakkede op om Brix' krav, frakendte ejerkredsens flertal i den såkaldte kontrahentforsamling enhver ret til bladet.⁵⁸

I Den frie kvindelige Forening blev der holdt møde i den anledning den 27. januar 1881 hos Johanne Thuldal, som formentlig havde afløst madam Jensen i efteråret 1880. På det tidspunkt blev foreningen igen svækket organisatorisk. Den 14. november 1880 ramte en tragedie madam Clausen, da hun måtte begrave sin 20-årige datter Marie Cathrine Clausen, der var død af brystkræft. Foreningen mødte talstærkt op, og den efterfølgende tid måtte madam Clausen undværes i foreningen, men hun stod bag indsamlingen til Brix.⁵⁹

Oplysninger om, hvad der skete på mødet hos den nye forretningsfører Johanne Thuldal blev ikke offentliggjort, men det er det sidst registrerede møde afholdt af Den frie kvindelige Forening. Måske har man opløst foreningen. Måske har man valgt at se tiden an med henblik på, hvad der ville

ske med Harald Brix og hans mange tilhængere. Knap otte års virksomhed for kvindesagen under navnet Den frie kvindelige Forening var afsluttet.

Herolden og den ny kvindeforening

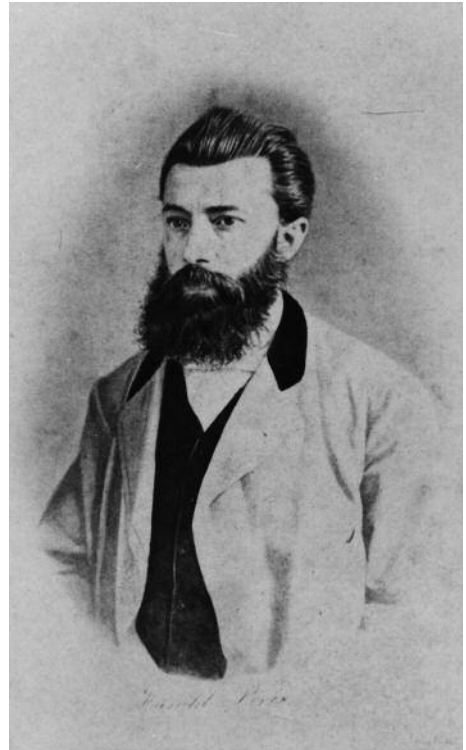
Den 12. februar 1881 udsendte Harald Brix første nummer af dagbladet *Herolden*. Avisen leverede fra begyndelsen en skånselsløs kritik af Socialdemokratisk Forbunds politiske kurs, og den havde i sin journalistik et mere klart socialistisk standpunkt. Omkring *Herolden* udviklede sig en partidannelse, der tog navnet Det socialistiske Parti. Heroldens ideologiske pennefører, journalist Wilhelm Fleron, introducerede avisens læsere til social-revolutionære ideer og principper af den tyske filosof Johan Most. Desværre for bladet måtte Fleron afsone fængselsdomme i 10 ud af de 13 måneder, som *Herolden* udkom i.⁶⁰

Harald Brix nåede kun at opleve *Heroldens* udvikling som en stærk konkurrent til Social-Demokraten i lidt over tre måneder. Brix døde den 29. maj 1881, og politiske myndigheder smuglede i nattens mørke hans lig til havnen, hvor det blev sejlet til Ålborg. De københavnske arbejdere skulle ikke have lov til at give Brix en martyrbegravelse.

Men Harald Brix nåede på forsiden af *Herolden* den 29. april at henvende sig til de danske arbejderkvinder. Indledningsvis konstaterede avisen, hvor sørgeligt lidt de danske arbejderkvinder tog del i de områder, der angik deres sociale og økonomiske stilling. Uanset om kvinden var gift eller enlig, var livet præget af fattigdom og savn. Den sørgelige sandhed var, at de fleste kvinder hverken vidste eller ville vide, hvad der bedst kunne tjene til forbedring af deres kår. Det var også almindeligt, at kvinder blev udelukket fra at beskæftige sig med politik, men det var forkert:

“Alle bør gøre sig umage for at få kvinderne mere med- enten i de eksisterende foreninger eller i en særlig forening. Dermed kunne vindes kundskab og enighed, som er uundværlig for arbejdersagens fremme.”

Opfordringen gav resultat. Den 23. juni bragte *Herolden* en indbydelse fra ti navngivne kvinder, der havde sat sig i spidsen for at danne en ny kvindelig

Harald Brix, (1841-1881). Efter 7½ års fængsel udgav han i 1881 Herolden, et konkurrerende dagblad til Social-Demokraten.

forening. Foreningens formål skulle være at støtte bladet Herolden, samt at danne en fond til trængende konfirmander og tjenestepiger, der uforskyldt stod uden forsørgelse. Blandt de 10 kvinder var Johanne Thuldal, den sidste forretningsfører for Den frie kvindelige Forening. Der var formentlig også andre af de 10 med en fortid i foreningen, men de underskrev sig uden fornavn og er dermed vanskelige at identificere.

Den 1. juli skulle foreningen stiftes i Rømersgade 22, og Herolden skrev begejstret:

“Arbejderbevægelsens modtager en afrunding, en fuldstændighed, den hidtil har savnet ... Imod håbløshed gives der kun et middel, det er, at kvinden selv træder frem af den tilsidesatte, hjælpeløse tilstand, hvori hun nu lever.”⁶¹

Beklageligvis refererede Herolden ikke noget fra stiftelsesmødet, og hverken navnet på den ny forenings formand eller navne på bestyrelsen blev offentliggjort. Til gengæld inviterede *Københavns kvindelige Forening af 1881* den 12. juli til det første diskussionsmøde i forsamlingsbygningen i Rømersgade 22. Kontingentet til foreningen var 25 øre i indskud og 5 øre ugentlig.

Københavns kvindelige Forening af 1881 var en helt ny forening oprettet i en ny politisk ramme og tilknyttet Det socialistiske Parti. Men foreningens aktiviteter gør det vanskeligt ikke at tale om kontinuitet i forhold til Den frie kvindelige Forening. Den nye forenings virksomhed kom i allerhøjeste grad til at ligne en fortsættelse af den tidligere forenings.

Den 7. august afholdt Københavns kvindelige Forening af 1881 en stor børnefest på Fredslund i Fredensgade 4. “En smuk debut for den endnu så unge kvindeforening”, hed det i Herolden, der den 9. august aftrykte samtlige børnesange fra festen.⁶²

Succesen blev fulgt op med en høstfest og bal den 21. august, men foreningen understregede nu i indbydelsen, at det var foreningens mål at virke for kvindesagens fremme og at søge ligeberettigelse med mændene i alle sociale anliggender. Foreningen fremhævede også, at den støttede Det socialistiske Arbejderparti og avisen Herolden samt ydede konfirmationshjælp til trængende børn.

Selskabelig sammenkomst vedblev dog med få undtagelser at være foreningens vigtigste aktivitet. Den 7. september arrangerede foreningen et stort offentligt møde med Jaquette Liljenkrantz. Ved præsentationen oplyste mødets dirigent, at Liljenkrantz havde holdt sig tilbage fra både foreningen og fra den socialistiske bevægelse på grund af helbredsproblemer. Hendes foredrag var derfor afkortet, og Heroldens referat fra mødet handlede derfor mere om hendes nedbrudte helbred.

Den sociale kvindelige Forening

Herolden havde fra begyndelsen lovet at følge kvindeforeningens virksomhed tæt, men holdt ikke løftet. Den 18. januar 1882 annoncerede avisen, at *Den sociale kvindelige Forening* ville holde møde i Rømersgade 22. Hvad der var sket med Københavns kvindelige Forening af 1881 vides ikke med sikkerhed, men formentlig var der tale om, at foreningen havde skiftet navn. Det nye navn passede måske bedre til den social-revolutionære idé, og måske skulle navneskiftet signalere en skarpere kvindesags linje. Men Den frie kvindelige Forening var før blevet splittet i to lejre, og det kan ikke udelukkes, at det samme er sket for Københavns kvindelige Forening af 1881. Det kan blot hverken be- eller afkræftes.

Den sociale kvindelige Forening afholdt et stort offentligt møde med et af foreningens bestyrelsesmedlemmer, madam Rantze, der skulle tale om "Kvindens stilling i nutiden." Hun slog tonen an ved at konstatere, at overalt i Europa, var der undertrykkelse og atter undertrykkelse. Også i Danmark var kvinden umyndiggjort, uoplyst og derfor undertrykt. Kvinder var pyn- tedukker, og det var navnlig i opdragelsen, at kvinden følte undertrykkelsen stærkest. Undervisningen i skolen var ringe og de utallige pligter, der blev læsset på hendes skuldre, gjorde det umuligt for kvinden at udvikle sig åndeligt:

"Har vi pligt til at tie, tåle og lide, slide og slæbe, så har vi også ret til en kærlig og hensynsfuld behandling. Kundskab er magt, den magt, der også for os kvinder, skal gøres til sandhed."

Rantze sluttede sit foredrag med mottoet 'Ret for alle – Uret for ingen.'⁶³

De sidst registrerede aktiviteter i foreningen var igen af mere selskabelig karakter. Den 9. februar kunne der købes billetter til en søndagsunderholdning hos madam Clausen, som for første gang trådte frem med navn i Herolden, og hos madam Johansen, der havde adresse i Rømersgade 22.

De sidste ord om Den sociale kvindelige Forening stod i Herolden den 19. februar 1882 og var en tilbagevenden til begyndelsen, nemlig en fest til minde om Harald Brix i forsamlingsbygningens lille sal. Det var ved at smuldre for Det socialistiske Parti og for Herolden.

Det sidste nummer af Herolden udkom den 19. marts 1882. Bevægelsen gik herefter i opløsning og Den sociale kvindelige Forening led samme skæbne. Social-Demokraten havde fået en stærkere socialistisk profil med ansættelsen af typograf Emil Wiinblad som redaktør fra april 1881, men det betød ikke, at oppositionen var død. Flere af personerne bag Herolden lancerede nye bladinitiativer i 1884, men nye kvindeforeninger så tilsyneladende

ikke dagens lys. Derimod begyndte kvindelige fagforeninger at dukke op fra 1883 og mon ikke nogle af de kvinder, som tegnede de forskellige kvindeforeninger beskrevet i det foregående, også kom til at præge udviklingen af disse fagforeninger. Det vides ikke, men måske kan nye undersøgelser vise en eller anden form for kontinuitet.

Det var under alle omstændigheder medlemmerne i de kvindelige fagforeninger og fagbevægelsens kvinder i almindelighed, der sammen med progressive borgerlige kvinder førte kvindesagen videre frem til flere rettigheder og valgret. Socialdemokratisk Forbund kom fodsløbende efter i kvindesagen. Da vælgerforeninger fra midten af 1880'erne begyndte at dukke op, var mange i tvivl om, hvorvidt kvinder kunne optages som medlemmer, mens andre nægtede det. På partikongresserne, der afholdtes hvert andet år, var der i perioden fra 1892 til 1908 ikke en eneste kvindelig delegeret. Det ændrede sig herefter, hvor Socialdemokratiet også gik langt mere aktivt ind i kampen for kvinderettigheder. F.eks. anbefalede De kvindelige herreskrædderes Fagforening af 1883 først efter 1908 sine medlemmer at stemme socialdemokratisk.

Ingen sejr uden kamp

Stod det til Louis Pio, skulle samfundet reformeres til et nyt og bedre, og det kunne ikke ske med mændene alene. Der skulle to køn til at indføre socialismen. Det var målet, men også en kæmpe opgave. For flertallet af mændene såvel inden for som uden for arbejderbevægelsen var kvindens plads i hjemmet med ansvar for husførelse og børneopdragelse. Men skulle der ske forandringer, måtte kvinder integreres i arbejderbevægelsen med medbestemmelse og indflydelse på lige fod med mændene.

Den frie kvindelige Forening tog hul på dette arbejde, men måtte på grund af de dramatiske begivenheder på Fælleden i 1872 primært kaste sig over velgørenhed til fordel for de fængslede ledere.

I 1875 begyndte det at gå fremad for kvinderne, og kvindesagen kom på dagsordenen godt hjulpet af Louis Pios indflydelse i arbejderbevægelsen, og af en svensk baronesse, der via sine personlige oplevelser havde engageret sig i kampen for kvinderettigheder. Kvinderne i Den frie kvindelige Forening fik nu pladser i Centralbestyrelsen og opnåede både respekt og opmærksomhed. En mere grundfæstet position syntes at være opnået, men den hvilede på et spinkelt grundlag, og de første sprækker viste sig, da kvinderne ville samle sig under egen fane.

Siden gjorde den økonomiske krise og to af ledernes bortrejse i 1877 situationen vanskeligere, ikke bare for Den frie kvindelige Forening, men for

hele arbejderbevægelsen. I en tid med økonomisk afmatning led kvindernes forsøg med produktionskooperation skibbrud, og intern splittelse gjorde ikke situationen bedre.

Mens fagforening efter fagforening bukkede under, viste Den frie kvindelige Forening en imponerende overlevelsessevne, men oprettelsen af den ny partiorganisation Socialdemokratisk Forbund i 1878 blev begyndelsen til enden for Den frie kvindelige Forening. Ganske vist fik kvinderne, trods modstand, mulighed for at blive medlemmer af partiet, men uden en platform til kvindernes organisation. På kort sigt styrkede det Den frie kvindelige Forening, der forenede de splittede kræfter til modstand mod partiorganisationen, og mod den politiske linje i partiet og i Social-Demokraten. Socialdemokratisk Forbund viste ikke interesse for kvinders aktive deltagelse eller for kvindesagen, hvilket fik konsekvenser for de følgende årtiers tværpolitiske kvindevalgrets-kamp, der førtes alene med de kvindelige fagforeningers deltagelse.

Den frie kvindelige Forening vejrede derfor morgenluft med udsigten til frigivelsen af Harald Brix, der havde tilbragt sammenlagt 7½ i fængsel. Det var derfor naturligt, at nogle kvinder gik over til Brix' nye politiske bevægelse i håbet om at få sat kvindesagen på dagsordenen på ny, men i løbet af 1882 var det slut med politiske kvindeforeninger i arbejderbevægelsen. Hvorvidt der kom nye forsøg, er uvist, og hvorvidt kvinderne kom til at spille en rolle i de nye kvindelige fagforeninger fra 1883 og 1885 vil kræve nye undersøgelser.

Kvinderne blev ikke ligestillet med mænd i 1870ernes arbejderbevægelse. Men der blev gjort vigtige forsøg, og den markante ulighed mellem kønnene blev genstand for debat i offentligheden. Kvinderne stiftede bekendtskab med organisation, uanset om formålet var velgørenhed eller kvindesag, og Den frie kvindelige Forening viste som arrangør en beundringsværdig evne til at samle penge ind ved auktioner, foredrag, underholdning og fester.

“Ingen sejr uden kamp” stod der på den første røde kvindefane i Danmark fra 1876. Det motto indkapslede, hvad de mange kvinder i Den frie kvindelige Forening skulle opleve, og hvad kvinder i mange årtier frem skulle gennemleve for at opnå mere ligestilling med mænd.

Noter

1. Betegnelsen borgerinde, som nævnes i citatet, er en fællesbetegnelse for fruer og frøkenere, gifte/ugifte. Blev brugt i 1870ernes arbejderbevægelse hvorefter det gled ud.
2. Se f. eks Oluf Bertolt: *Pionerer*, Kbh. 1938 s. 160 og Bertolt m. fl: *En bygning vi rejser* I, Kbh. 1954 s. 80 samt Jens Engberg: *Til arbejdet liv eller død. Louis Pio og arbejderbevægelsen*, Kbh. 1979 s.293f. I den svenske avis *Öresunds-Posten* fra den 19.oktober 1872

- refereres Augusta Jørgensen for at have udtalt, at hun ikke var medlem af Internationale, men hun var socialist og kvindesagen fremmedes bedst i denne bevægelse.
3. Brevet til Karl Marx er trykt i: Oluf Bertolt: *Pionerer* s. 159-160. Karl Marx besvarede aldrig brevet
 4. Oprettelsen af Den kvindelige sektion af Internationale. Notat af Jan Ingemann Sørensens, som en del af et større manuskript om den tidlige arbejderbevægelse. Ikke offentliggjort.
 5. Som note 3
 6. Som note 3
 7. Som note 3
 8. De sidste annoncerubrikker fra foreningen er fra *Social-Demokraten* 15. og 16. december 1875 om en juletræsfest for foreningens børn. Underskrevet af forkvinden og tre bestyrelsesmedlemmer. Den social-kvindelige Forening er også omtalt hos Karin Sandvad: *Den kvindelige fagbevægelse i København 1880-1900 i: Årbog for arbejderbevægelsens historie* 1, 1971 s. 49.
 9. På sølvpokalen er indgraveret følgende tekst: Til Louis Pio paa hans 33 Fødselsdag den 14. December. Modtag et Minde paa din Fødselsdag du ædle Kjæmper for den gode Sag. Fra Den fri quindelige Forening i Kjøbenhavn.
 10. *Social-Demokraten* den 8. juni 1875. Cathrine Marie Clausen f. Rugaard. Født 1817 i Græse ved Frederikssund. Datter af skolelærer Peter Rugaard og hustru Margrethe. Gift med skræddermester Frederik Christian Clausen, men blev tidligt enke. Boede i København til 1894, død i Frederikssund 1898, 81 år gammel.
 11. *Social-Demokraten* den 3. december 1875
 12. Knud Aundorf og Søren Federspiel: Jacqueline Liljencrantz: Jacqueline Liljencrantz' færd mod Louis Pio, i; *Arbejderhistorie* nr. 36 s.2-16. Artiklen behandler især hendes årelange forgæves forsøg på at inddrive sin gæld fra Louis Pio.
 13. Utrykte erindringer s. 22 i: Jaquette Liljencrantz' arkiv, Arbejdermuseet/ABA
 14. Utrykte erindringer s. 22-23
 15. Som note 13, s. 22-23
 16. I samtiden kaldtes formanden for formandinde, kassereren for kassererinde. I nutiden svarer det til forkvinde og kasserer. Sidstnævnte er benyttet i denne artikel undtagen i citater.
 17. *Social-Demokraten* 3. februar og 11. februar 1876
 18. *Social-Demokraten* den 15. marts 1876
 19. *Social-Demokraten* den 5.april 1876
 20. Som note 17
 21. *Social-Demokraten* den 3. maj 1876
 22. *Social-Demokraten* den 7. maj 1876
 23. *Social-Demokraten* den 14. maj 1876
 24. *Social-Demokraten* den 27. maj 1876
 25. *Social-Demokraten* den 28. maj 1876
 26. *Social-Demokraten* den 8. juli 1876
 27. *Social-Demokraten* den 7.juni 1876
 28. *Fædrelandet* nr. 128, 6. juni 1876
 29. *Erindringer* s. 25
 30. *Social-Demokraten* den 10. juli og den 19.juli 1876
 31. *Social-Demokraten* den 11. august 1876
 32. *Social-Demokraten* den 19.september 1876
 33. *Social-Demokraten* den 24. oktober 1876
 34. *Social-Demokraten* den 9., 17. og 24. november 1876. *Social-Demokraten* den 23. februar, 17.maj 1877. Den 12. februar 1878 omtaler foreningen i en rubrikannonce sin syge- og understøttelseskasse for sidste gang.

35. *Social-Demokraten* den 21. december 1876
36. *Social-Demokraten* den 9. maj 1877
37. *Social-Demokraten* den 8. december 1876
38. *Social-Demokraten* den 29. august 1877
39. *Social-Demokraten* den 11. oktober 1877
40. *Social-Demokraten* den 21. april 1878
41. Se Henning Grelle: Fremad og aldrig glemme i: *Arbejderhistorie* nr. 2, 2021 s. 5 -45
42. Erik Strange Petersen: *Arbejderpressen i Danmark 1871-1884*. Upubliceret manuskript, 1979
43. Den bedste analyse af Købmagergadekongressens forløb og konsekvenser er skrevet af Erik Strange Petersen i: *Kriser skal ikke tilsløres – heller ikke de historiske*, i: *Ny Politikk* nr. 7, juli 1978 s.24-28
44. *Den Radikale* den 21. juli 1877
45. *Erindringer* s. 35
46. *Social-Demokraten* den 5. august 1877
47. *Social-Demokraten* den 11. oktober 1877
48. *Social-Demokraten* den 16. januar 1878
49. *Social-Demokraten* den 14. februar 1878
50. *Social-Demokraten* den 8. marts 1878
51. Jan Ingemann Sørensen anførte arbejde i note 3
52. *Social-Demokraten* den 9. maj 1878
53. *Social-Demokraten* den 10. juli og den 21. juli 1878
54. *Social-Demokraten* den 9. november 1878
55. *Social-Demokraten* den 21. januar 1879
56. *Social-Demokraten* den 6. juli 1879
57. *Social-Demokraten* den 12. februar 1880
58. Erik Strange Petersen anførte skrift, note 37
59. *Social-Demokraten* den 20. november 1880. I annoncen fremgår det, at Cathrine Marie Clausen begraver Cathrine Marie Clausen. Ifølge Politiets Mandtaller (Københavns Stadsarkiv) bliver madam Clausen noteret som Cathrine Marie Clausen eller blot Cathrine Clausen. Datteren er anført som Marie Cathrine Clausen eller blot Marie Clausen
60. Jens Engberg: *Harald Brix, revolutionen og reformen*. SFAH 1975
61. *Herolden* den 1. juli 1881
62. *Herolden* den 9. august 1881
63. *Herolden* den 29. og 31. januar 1882

Kildemateriale og effekter fra de omtalte kvindeforeninger er gået tabt, og historien er derfor skrevet på basis af referater, notitser og foreningsmeddelelser i dagbladet *Social-Demokraten*, samt eksempler fra borgerlige aviser. I KBs småtrykssamling findes desuden et eksemplar af *Love for den frie kvindelige Forening*, 1876 og fra *Den social-kvindelige Forening*, 1875. Fra en af aktørerne, Jaquette Liljencrantz, er bevaret erindringer. Forskningslitteratur er benyttet, hvor kvindeforeningerne er omtalt. Københavns Stadsarkivs digitaliserede samlinger har været til stor hjælp.

Henning Grelle er seniorforsker emeritus
Arbejdermuseet/ABA.